

לחלץ את ההלכה מהגלות

ידידיה צ' שטרן

במסות קודמות הצגתי את הצורך בהלכה ציונית וטענתי שהוא לא קיבל מענה הולם על ידי פוסקי דורנו. הפרוץ מרובה על העומד בכל אשר נפנה ולפתח השתיקה ההלכתית, נוכח הריבונות, רובצת חטאת.

במסה הנוכחית, האחרונה, אדגים את הקושי מזווית אחת בלבד: המעמד ההלכתי של מוסדות המדינה ושל תוצרי פעולתם. אכן, מוטת כנפיה של ההלכה הציונית אמורה להשתרע על פני מרחבים גדולים בהרבה, אך בחרתי להתמקד בהקשר המוסדי משום שהוא מבליט את המחיר הכבד שנשלם אם נמשיך להפטיר כבגלות.

ראשי המדינה

בדורות האחרונים עומדת ההלכה לפני תופעה חדשה שלא היתה מוכרת בתולדותיה: רוב היהודים נעדרים מחויבות אישית כלפי ההלכה. כתוצאה מכך, מתעצבת המדינה, רשות הרבים היהודית, בהתאם לנורמות חוץ-הלכתיות והיא מובלת על ידי מנהיגים האדישים להלכה ולערכיה. נכון להיום, ככלל, הציבור הדתי מקבל עניין זה כעובדה מבלי שיתעכב על המשמעות ההלכתית שלו. אורח החיים של ראש הממשלה לא נתפס כרלבנטי לקביעת הלגיטימיות של שלטונו. ואולם, אין סיבה להניח שלעולם חוסן. בראייה צופה פני עתיד, נדרש דיון הלכתי שיבהיר האם שומרי המצוות בדורנו אמורים להתנהג כאלוהו, שעל אף קנאותו לה', רץ לפני מרכבתו של אחאב.

על פוסקי ההלכה להתמודד עם העובדות: הגשמת התקווה בת שנות אלפיים נעשית על ידי מצע אידיאולוגי המנוכר להלכה; "ראשיה, שריה ויועציה" של המדינה הם, לפי הפסיקה המקובלת, "תינוקות שנשבו", במקרה הטוב, או "רשעים" ו"ערב רב" במקרה הפחות טוב. חילוניות, כשלעצמה, היא אתגר רב-פנים עבור ההלכה, קל וחומר כאשר חילונים הם מנהיגי האומה, מי ששולחים את ילדיה לקרב ונושאים באחריות לגורלה.

הרשות השופטת והכרעות שיפוטיות

מהו הסטטוס ההלכתי של הרשות השופטת בישראל? הרב עובדיה יוסף קבע שמדובר ב"ערכאות של גויים", ולכן מי שנזקק להם אין לו חלק לעולם הבא. ובמקום אחר פסק, בהקשר של דיני ממונות, כי "לפי דין תורתנו הקדושה

התובע את חברו בבתי המשפט שלהם גדול עווננו מנשוא" [שו"ת יחוה דעת, חלק ד, סי' סה].

ראשי הפוסקים הציונים דתיים מחרים-מחזיקים: הרב יעקב אריאל, המועמד לתפקיד הרב הראשי מטעם הציונות הדתית, קבע כי "יהודי דתי היודע על קיומו של משפט התורה ... ובכל זאת מעדיף להישפט לפני הדיוטות אלו, שמחמת אונסם כופרים בתורה, נחשב למחרף ומגדף ולמרים ידו בתורת משה, ואיסורו חילול ה' מדאורייתא ודינו כהולך לערכאות של גויים" ["המשפט במדינת ישראל ואיסור ערכאות" תחומין א (תש"ם) 327]. פסיקתם של שני רבנים ראשיים מהציונות הדתית – הרב אברהם שפירא והרב מרדכי אליהו – דומה. רב העיר חולון, חרדי חבר מועצת הרבנות הראשית, פסק כי יש לפסול את צירופם של שופטים דתיים למניין [צוטט ב – ynet ב - 23.8.2010].

כיצד ניתן ליישב פסיקה זו עם המציאות בה כל שומרי המצוות – פרטים, ארגונים, תנועות ומוסדות – נזקקים השכם והערב לבתי המשפט? ומה באשר לאלפי עורכי הדין שומרי המצוות; עשרות השופטים הדתיים, ובהם שלושה בגבעת רם שבירושלים; שומרי מצוות דוגמת היועץ המשפטי לממשלה או ראש וועדת חוקה ומשפט; מפלגת הבית היהודי שדרשה וקבלה את משרד המשפטים? והאם עבודתי בפקולטה למשפטים באוניברסיטה דתית היא נגד ההלכה וכרוכה בהעמדת מכשול בפני מאות רבות של צעירים וצעירות?

קיים דיסוננס חריף בין העמדה ההלכתית לבין מציאות החיים, שסכנתו רבה. לכאורה, לפי הפסיקה ההלכתית הנוהגת, "כל ישראל אין להם חלק בעולם הבא". אף על פי כן כמעט אין בנמצא פוסקים ציונים-דתיים שמוכנים לערער על מידת ההתאמה של ההגדרה הגלותית של "ערכאות של גויים" למציאות של ריבונות יהודית.

והלא דבר הוא: האיסור על פנייה לערכאות של גויים עוצב במציאות שבה היהודים חיו תחת שלטון זר ונהנו מאוטונומיה משפטית. המערכת האלטרנטיבית היתה של גויים, והחשש מפניה נבע הן מצד חוסר המהימנות שלה, הן מצד היותה מזוהה עם עבודה זרה וכפירה באלוקי ישראל, והן משום החשש שפנייה החוצה תערער את הסולידאריות החברתית של בני הקהילה.

ואולם הטעמים המקצועיים, הדתיים והלאומיים לאיסור פנייה לערכאות בטלים בעת המעבר מגלות לריבונות ומזמן עבר לזמן הווה. הם אינם רלבנטיים למערכת המשפט הישראלית, שרוב מכריע של המכהנים בה הם יהודים, שיושבים על מדין לצד דגל המדינה וסמל המנורה וענפי הזית. הנורמות ששופטי מדינת ישראל מפרשים ומיישמים אינן מתיימרות להוות חלופה דתית; הן תוצר של הבחירה הפופולארית הרחבה של יהודים בדורנו, באמצעות נציגיהם בכנסת. קיימות טענות נגד סולם הערכים הגלום בדין זה, אבל עיקר

הטענות אמור להיות מופנה נגד הכנסת, בה נקבע החוק, ולא נגד בית המשפט, שעסוק רק בפרשנותו, גם אם לעיתים זו פרשנות יצירתית ואקטיביסטית (עניין לדיון חשוב, אך נפרד).

שלילת הכשרות ההלכתית ממערכת המשפט הישראלי איננה בגדר הכרח. הניתוח מראה שיש בנמצא מאגר מגוון של אפשרויות הלכתיות שמוליכות אל התוצאה ההפוכה. הבחירה הרבנית הגורפת להחיל את הקטגוריה הגלותית על מוסד ריבוני של מדינה יהודית היא ביטוי לכך שההלכה, באמצעות פוסקיה בדורנו, טרם יצאה מהגלות. נדרשת הלכה ציונית שתדון במציאות החדשה לגופה, ולא מתוך שמרנות שמעתיקה את מצב הגלות אל מצב הריבונות.

הרשות המחוקקת והכרעות מדיניות

ככלל, הכנסת וחוקיה אינם נתפסים כפסולים בפסיקה הציונית-דתית. ולמרות זאת סמכות הכנסת נמצאת תחת ערעור הלכתי כבד בסוגיה המרכזית ביותר בפוליטיקה הישראלית. כוונתי, כמובן, לסוגיית עתיד השטחים שמעבר לקו הירוק במקרה שתתעורר אפשרות של הסכם מדיני.

בצד הדיון הפוליטי, מתנהל גם דיון הלכתי ער בסוגיה. מאות רבנים ציונים דתיים חתמו בעבר על "דעת תורה", שלעיתים גם מתוארת כפסק הלכה, שאוסרת וויתור על כל חלק מארץ ישראל גם במסגרת הסכמי שלום. מנגד, רבנים חרדים, ובהם הרבנים שך ועובדיה יוסף, הביעו דעה הפוכה.

אין ספק שרבנים, כמו כל מנהיגי ציבור אחרים, רשאים להביע את עמדותיהם ביחס לכל סוגיה ציבורית, ובכלל זה גם ביחס לשאלות של מדיניות חוץ ובטחון. ואולם, התרגום של עמדות אידיאולוגיות ורוחניות לשפה הלכתית איננו עניין של מה בכך. הן ה"יונים", המסתמכים על דיני פיקוח נפש, והן ה"ניצים", המסתמכים על "לא תחונם", וודאי ערים לכך שהשימוש בכוח ההכרעה ההלכתית בנושא המרכזי שעל סדר היום של הדמוקרטיה הישראלית מאתגר את הריבונות עצמה. פסק הלכה בעניין השטחים, אם יסתור הכרעה דמוקרטית, עלול לפרק את המסגרת של קוממיות ישראל בדורנו, חס וחלילה.

ישאל השואל: מה נעשה, וזו מצוות ההלכה ואסור "להתפשר"? ובכן, הלכה ציונית איננה מבקשת פשרה, אלא שקילה מודעת של פוסקי ההלכה את כל ההשלכות של פסק ההלכה מתוך הפנמה של המשמעות ההלכתית של הריבונות. בהינתן החשש לעיל, על פוסקי ההלכה לשקול – ולהם הסמכות, לא לאף אחד אחר – את האפשרות של סיווג המעמד ההלכתי של מוסדות הממשל הישראלי כ"מלוכה" [הרב שאול ישראלין] או כ"טובי העיר" [הרב א"י וולדנברג] או, למצער, להכיר בהכרעה הדמוקרטית כ"דינא דמלכותא" [הרב עובדיה

הדאיה]. לכל אחד מהסיווגים ההלכתיים הללו עשויה להיות משמעות מרכזת בדילמה הקשה.

נהמת הלב של פוסקים ציוניים אמורה לתמוך ב"הפיכת כל אבן" כדי שלא להעמיד את ההלכה בעימות ישיר עם המוסדות הנבחרים של המדינה. לפיכך, אפשר שישקלו לאמץ מי מהעמדות ההלכתיות הבאות: (א) ההלכה בוחרת במודע ובמכוון שלא לחוות עמדה בנושאים מדיניים משום שהדינאמיות של המציאות מחייבת להניח לעם לקבל הכרעות בנושאים מדיניים [הרב חיים דוד הלוי, רבה הספרדי של ת"א, "עשה לך רב", חלק ד]; (ב) ראוי שההכרעה בשאלות גורליות הנוגעות לסכנת נפשות תחתך על ידי הסכמת העם [הנצי"ב, "העמק דבר", דברים יז, יד]; (ג) מדובר בנושא מקצועי-בטחוני שיש למסור את ההכרעה בו למומחים ולא לשיקול דעת משפטי-הלכתי [הרב יוסף דב סולובייצ'יק, ראיון במעריב, 5.9.1975].

הלכה ציונית איננה תומכת בהכרח בהכרעה נגד פסקי ההלכה שהושמעו בסוגיה לכאן ולשם. אבל היא מחייבת ערנות עצומה למשמעות של פוסקים אלו עבור עתיד המפעל הציוני.

הרשות המבצעת וצויה

הצבא הוא חלק מהרשות המבצעת, ופקודותיו הן צו של המדינה. כידוע, לא מעט רבנים וחיילים ציונים-דתיים מצדיקים סרבנות פקודה ממניעים דתיים בהקשרים מגוונים. הדיון ההלכתי, ברובו, עוסק אך ורק בשאלת הכשרות ההלכתית של הפקודה ומניח כי אם היא סותרת את ההלכה – משירת נשים ועד גידול זקנים - יש לסרב לה. ואולם, האם הפוסקים מייחסים משמעות הלכתית למחיר של הסרבנות על אחדות הצבא וכנגזר מכך על עוצמתו?

טרגדיית הגלות לא זמנה לפוסקי הדורות אפשרות לפתח טיעונים הלכתיים ותקדימים ששוקלים את המשמעות ההלכתית של אחדות הפעולה של כוח יהודי נוכח אויב. הלכה ציונית אמורה לאזן בין הרצון הטבעי לשמר את פרטי ההלכה ודקדוקיה גם במחנות הצבא, לבין ההכרח הקיומי הלאומי של ביצור המסגרת הצבאית כאורגן של המדינה המופקד על הגנת מדינת ישראל.

הרבנות הראשית ופסקיה

הרבנות הראשית לישראל היא אורגן של המדינה ועל פניו חיזוק מעמדה אמור להיות אבן יסוד בהלכה הציונית. והנה, בשנים האחרונות אנו מגלים כי דווקא הפוסקים הציונים-דתיים מערערים על פסקיה עקב תסכולם מהשתלטות החרדים והשקפת עולמם על המוסד החשוב. רבים בציונות הדתית כועסים ומאוכזבים. ואולם, כשם שהלכה ציונית אמורה להנחות אותנו לשיקול את ערך

הריבונות והממלכתיות ביחס לבתי המשפט, לכנסת ולצבא, כך גם נדרש הדבר ביחס לרבנות הראשית. אדגים את הקושי בשני עניינים:

הרבנות הראשית אמצה מדיניות מחמירה בנושא הגיור הן באשר לדרישות המוצבות מהמבקשים להתגייר מלכתחילה והן באשר לביטול גיורים בדיעבד. סקירה של ספרות השו"ת לדורותיה מלמדת כי היו תקופות בהן אומצה מדיניות גיור מקילה, ותקופות אחרות שבהן הועדפה מדיניות גיור מכבידה. היחס המורכב והמשתנה – של חיבוק ושל ריחוק, של קבלה ושל חשדנות – קשור לגלגולי ההיסטוריה היהודית והכללית ולנסיבות המתחלפות. למרבה הצער, הרבנות הראשית הנוכחית מעדיפה את ההתייחסות למבקשי הגיור כאל "ספחת" [יבמות, מז, ע"ב] ולא כאל "חביבים" [תנחומא, לך-לך, ו].

בתגובה, וכמענה לצורך האנושי והלאומי והדתי הברור והדחוף, רבנים הקרובים מאד לליבי הקימו ארגון פרטי שמגייר את המעוניינים בכך בהתאם למדיניות הלכתית אחרת. משמעות ההתארגנות החדשה היא ערעור ציוני-דתי על סמכות האורגן המדינתי המוסמך לכך.

אמת, בגולת הדורות נהג כל בית דין לגייר על פי דרכו ובמובן זה אין שום חידוש בהתארגנות הנוכחית. אבל העתקת הנוהג שבגולה לכאן, פירושו הפרטה של היבט חשוב בזהות היהודית במדינת ישראל. זאת ועוד: מי שהתגייר הופך להיות זכאי חוק השבות. הפרטת הגיור פירושה גם הפרטה של מדיניות ההגירה של מדינת ישראל.

עניין נוסף, חשוב לא פחות, הוא היחס להר הבית. קבוצה הולכת וגדלה של רבנים מהציונות הדתית מבקשת לעלות לביקור ולתפילה להר הבית. הם עושים זאת בניגוד מפורש לפסק ההלכה של הרבנות הראשית לישראל אשר אוסר זאת. רבנים הרואים עצמם ממלכתיים, מקדשים עצמם לעלייה להר, כשמעל ראשם מתנוסס פסק הלכה ממלכתי, מטעם האורגן המוסמך לכך, הקובע כי זו עבירה הלכתית. האם הלכה ציונית אמורה לאפשר העדפות הלכתיות פרטיות ביחס לכללי ההתנהגות במרחב הציבורי הקדוש ביותר לעם היהודי?

סיכום

הקריאה להלכה ציונית איננה מבקשת לערער על האופי השמרני והזהיר שראוי שיהיה להלכה. אכן, אקטיביזם הלכתי ציוני, אף שהוא נדרש, עלול להיות מסוכן: בהיעדר ניסיון הלכתי רלוונטי בדורות קודמים – ניסוי וטעייה שמהם מתגבש איזון נאות – השטח הנורמטיבי במשפט הציבורי ההלכתי הוא שדה בור. לעומת מכלול הנושאים ההלכתיים דוגמת דיני אישות או קניין, אשר בהם עומדים לרשות הפוסק בן דורנו אלפי תקדימים שעידנו את התוצאה ההלכתית

והתאימה לצורכי החיים, המשפט הציבורי היהודי בנושאי הלכות מדינה הוא בגדר בריאה שהיא כמעט חדשה.

בדור התקומה מתחולל מאבק זהות בין יהודים בנוגע למשמעות המדינה ולחזונה. עיצוב הלכות המדינה בדורנו חייב להביא בחשבון עובדה זו, שכמובן מקשה על המהלך כולו. חשוב להתרחק ת"ק על ת"ק פרסה משימוש בהלכה ציונית כדי לחתור תחת סמכויות רשויות המדינה. "הורדת ידיים" בין הדת לבין המדינה היא איום מרכזי על הבית השלישי.

בהלכה אין מוסד מחוקק. לפיכך, לכאורה, יכול כל פוסק ליטול לעצמו את כוח ההכרעה בנושאי מדינה. זכורים לרע פסקי ההלכה – אם ניתנו וככל שניתנו – בנוגע לדין רודף כלפי ראש הממשלה המנוח יצחק רבין ז"ל. לכן ברור שאין למסור את ההכרעה בשאלות של הלכה ציונית ליחידים. נדרשות ענווה גדולה, זהירות רבה ואחריות אין קץ מצד הפוסקים – ועל אלו להיות הגדולים שבינינו, מתוך שיתוף פעולה – כדי לעסוק בכך.

האתגר ההלכתי גדול ורב, אבל היו דברים מעולם: תולדות ההלכה מנומרות התמודדויות מוצלחות עם אתגרים שהמציאות הציבה. בדרך כלל מדובר בטיפול באסונות. כך למשל, בזמן אובדן המרכז הדתי שלנו, בית המקדש, השתנתה לבלי הכר מציאותם הרוחנית של היהודים. רבן יוחנן בן זכאי היה שם כדי להנהיג אותנו תוך התאמת ההלכה לאתגר החורבן. ועוד: בעת אובדן הריכוזיות של החיים היהודים, בסוף תקופת הגאונים, התפזרו היהודים ברחבי העולם בקהילות מבודדות זו מזו. נוצר חשש מפני התערערות מערך הסמכויות של פסיקת ההלכה, שכתוצאה ממנה ינותק המכנה המשותף של העם היהודי. שוב עמדו לנו גדולי הדורות, שידעו להתמודד עם האתגר והשכילו לשמר את האתוס ואת הפרקטיקה ההלכתית למרות הפיזור.

זכינו, ובדורנו האתגר ההלכתי איננו כרוך באסון אלא במימוש הבטחת הנביאים לשיבת ציון. האם ידע דורנו להתקין את ההלכה בדרך שתהיה רגישה למציאות הריבונית כפי שהיא?

- ידידיה צ' שטרן הוא סגן נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה ופרופ' למשפטים באוניברסיטת בר-אילן.